

Arthur Thesleff

I skärningspunkten mellan natur, passion och livsvillkor

I ARKIVENS VÄRLD FÅR MAN ibland erfara att verkligheten överträffar fiktionen. Ett exempel på det är den säregne Arthur Thesleffs (1871–1920) liv. Thesleff var en adelsman till sin börd men en vagabond till det yttre. Utopist till en början, senare i livet bitter och besviken. På fotografierna möter man en allvarlig man med intensiv blick. Thesleff brann för att forska, undersöka och kartlägga; han var en noggrann samlare av allehanda kunskap och kuriosa – en mångsysslare och multitalang – men extremt opraktisk. ”Jag har ännu ej hunnit lära mig att knyta en knut, – kan därför aldrig använda snörskor”, påpekar Thesleff 1920, 49 år gammal.¹

Filosofen Rolf Lagerborg (1874–1959), Thesleffs ungdomsvän, skrev en minnesskrift till Thesleffs femtioårsdag som aldrig hann äga rum. Den tredelade minnesskriften publicerades i *Finsk Tidskrift* 1921, året efter Thesleffs död.² Lagerborg beskriver sin vän som klen till det yttre men karismatisk och med en stark inre glöd: ”Thesleff hade en underligt glasartad, nästan orörlig, bottenlös blick, som kunde komma en främling att rysa.” Han gick som ”i en ständig stilla extas, som verkade sällsamt betagande”.³ Thesleff tycks ha haft förmågan att

1. I Släkten Thesleffs/Theslöfs arkiv (SLSA 1114), Svenska litteratursällskapets i Finland arkiv, finns en ”karaktärstolkning” av Arthur Thesleff, uppgjord 1920 av den svenske karaktärstolkaren Sven Frödin. Thesleff nämner denna praktiska oförmåga i sin kommentar till karaktärstolkningen.

2. Rolf Lagerborg, ”Arthur Thesleff. Några minnen till hans halfsekeldag I–III”, *Finsk Tidskrift*, Tom XC, 1921:3 (del I); Tom XC, 1921:5–6 (del II); Tom XCI, 1921:1–2 (del III). Tidskriften är tillgänglig elektroniskt i Nationalbibliotekets digitala arkiv: digi.kansalliskirjasto.fi. Ur minnesskriftens sista stycken framgår att det var Thesleffs önskan att Lagerborg skulle skriva en ”glad minnesruna” om honom.

3. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 186–187.

trollbinda sin omgivning. I hans sällskap förvandlades världen till en förunderlig plats, fjärran från petitesser och vardagligheter. Lagerborg kallar honom för en Aladdin med lampan.⁴

Det finns en hel del skrivet om Thesleffs forskning och livsverk⁵ – och hans egen produktion talar för sig – men hans person förblir en gåta. Hurdan var han som person? Varför blev han så besviken på livet? Vad hände med hans utforskarglädje, hans utopistiska drömmar? Syftet med den här essän är att med hjälp av sextiosex brev till hustrun Bertha, skrivna 1905–1920, få svar på några av dessa frågor. Brevet – ett källmaterial som inte tidigare lyfts fram – bevaras i Svenska litteratursällskapets arkiv. Tyvärr finns inte Berthas svarsbrev i arkivet. När det gäller biografiska fakta om Thesleff och hans olika verksamheter förlitar jag mig i huvudsak på den tredelade minneskriften av Rolf Lagerborg men även i hög grad på Wilhelm Thesleffs biografiska artikel ”Arthur Thesleff 1871–1920” som ingår i släktboken *Släkten Thesleff 1595–1925*.

Arthur Thesleff växte upp i en stor familj av adlig börd. Familjegodset Liimatta låg strax utanför Viborg och var ett av de äldsta i trakten. Föräldrarna var kusiner; modern Olga Maria Thesleff (1830–1893) var dotter till general Alexander Amatus Thesleff, och fadern Fredrik Wilhelm Thesleff (1824–1893) son till dennes bror Peter Georg Thesleff. Inom släkten Thesleff tycks det snarare ha varit regel än undantag att gifta sig med en släkting. I Lagerborgs minneskrift sägs det att Arthur Thesleff gjorde upp en släkttavla som var över två meter lång, för forskning i inavel.⁶

Arthur var yngst av sju syskon och hans liv kom att präglas av sorgebud. Föräldrarna dog båda då han var 22, hans bröder Theodor (1854–1899) och Alexander (1856–1899) då han var 29, den äldsta

---

4. Ibid., s. 186.

5. Förutom till Rolf Lagerborgs tredelade artikel, hänvisar jag i denna essä till: Olavi Paavolainen, ”Misioniesin suomalaiset”, *Suomen Kuvalehti* 6/11 1937; Wilhelm Thesleff, ”Arthur Thesleff 1871–1920”, *Släkten Thesleff 1595–1925*, Helsingfors: Holger Schildts förlag 1925; Teuvo Peltoniemi, ”Finska utopisamhällen”, http://www.sosiomedia.fi/utopia/swedish_article.htm (hämtad 14/1 2022); Ingvar Svanberg, ”Arthur Thesleffs efterlämnade zigenarmaterial på Kungl. Biblioteket”, *Svenska landsmål och svenskt folkliv* 1984; Enrique Tessieri, ”A letter to Colonia Finlandesa’s founder”, <https://www.migranttales.net> (hämtad 14/1 2022).

6. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 178.

brodern Wilhelm (1852–1912) när han var 41 och Fredrik (1859–1913) året därpå. Brodern Edvard (1862–1866) dog fyra år gammal redan innan Arthur föddes. Den enda som överlevde honom var hans fyra år äldre syster Alice (1867–1950).

NATURVETENSKAPLIG KOMETKARRIÄR I HELSINGFORS

Arthur Thesleff flyttade till Helsingfors 1886 för att börja i Nya svenska läroverket. I huvudstaden bodde han hos sin äldsta bror Wilhelm Thesleff, som utbildat sig till ingenjör. Arthur blev student 1890 och började efter det studera naturvetenskaper vid Kejsarliga Alexandersuniversitetet.

Man kan säga att den unge Thesleff gjorde en naturvetenskaplig kometkarriär under tre års tid, 1891–1894. Ett djuprotat mykologiskt intresse hade han med sig från barndomens svampskogar kring Liimatata, och han hade en förmåga att nosa sig fram till oupptäckta arter och sällsynta exemplar. Thesleff samlade svampar både för att studera dem och för att avbilda dem. Han donerade svampsamlingar både till Societas Pro Flora et Fauna Fennica och till universitetet i S:t Petersburg. Hans mykologiska studier och samlingar väckte uppmärksamhet och intresse och han publicerade sig i vetenskapliga sammanhang.⁷ Han var ett klart löfte inom naturvetenskapen.

Thesleff var företagsam, flitig och produktiv – han reste omkring i Finland och undersökte, kartlade och antecknade. Han hade från och med 1893 också anställning som extra ordinarie amanuens vid universitetsbiblioteket i Helsingfors: "[...] en forskningsresande också här, blev han snart en mästare i konsten att få tag på litteraturuppgifter, att spåra upp allt som skrivits för hvarje detalj af den fråga som gällde"⁸, skriver Lagerborg i minnesskriften.

Trots att Thesleff fick uppskattning för sina ovanliga rön blev det aldrig någon avhandling. Efter tre år avbröt han sina studier. År 1894 fick han den första knuffen i en ny riktning.

7. Thesleff publicerade följande artiklar: "Finlands förnämsta ätliga svampar", *Geografiska Föreningens Tidskrift* 5, 1893:2; "Finska trädjättar", *Geografiska Föreningens Tidskrift* 5, 1893:2; "Dynbildningar i östra Finland", *Vetenskapliga meddelanden af Geografiska föreningen i Finland* 1894:11.

8. Lagerborg, "Arthur Thesleff" I, s. 184.

När Arthur Thesleff var barn förekom det romer bland de anställda på Liimatta. När han senare, som mykolog, påträffade romska sällskap i svampskogarna kring Viborg, väcktes hans intresse för dem ur ett forskarperspektiv. ”Och hvad beträffar vandringsdriften och främlingskapet i samhället var Thesleff ju på förhand en tattarnas förvant”, skriver Lagerborg.⁹ Vad det handlade om för ett främlingskap går Lagerborg inte in på.

Speciellt språket, romani, fångade Thesleffs intresse. Han var själv flerspråkig, hade lätt för att lära sig språk och var intresserad av lingvistik.¹⁰ Han började kartlägga ord – efter två år hade han fått ihop en ordlista på cirka 200 ord. Ordlistan visade sig dessvärre vara en bluff. Romerna hade fört honom bakom ljuset och kategoriskt lärt honom felaktiga betydelser, för att skydda sin romska gemenskap och hålla honom utanför.¹¹

En ung romsk pojke, 16-åriga Antti Palm, var den som avslöjade bluffen för Thesleff. Antti Palm råkade illa ut – han bestraffades som en förrädare och fick inte återvända till den romska gemenskapen. Thesleff hjälpte honom bland annat ekonomiskt. Han hjälpte även andra romer som saknade identitetsdokument eller som rörde sig med förfalskade sådana, eller romer som behövde hjälp med underhåll. Det blev ett slags ömsesidigt umgänge som gagnade båda parterna och Thesleff började bland romerna kallas för ”meijän Artturi” (ung. ”våran Arthur”). Thesleff var dock noga med att aldrig uppteckna något medan umgänget pågick – i stället memorerade han det han såg och hörde och skrev ner det senare. Fram till 1896 följde han de finska romerna på deras färder, lärde känna deras familjer och släkter och gjorde anteckningar, främst gällande språket.

År 1896 begav sig den tjugofemåriga Thesleff utomlands för att stifta bekantskap med romer i Europa och i Nordafrika. Han var

9. Ibid., s. 187.

10. Enligt Thesleffs kommentar till Frödins karaktärstolkning (jfr not 1) behärskade han år 1920 sjutton språk. Enligt egen utsago hade han fem modersmål, vilka torde ha varit svenska, finska, tyska, ryska och franska, dvs. språken som talades i det flerspråkiga Viborg.

11. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 188.

utrustad med kamera men med få andra ägodelar. Kläder köpte han aldrig – i Neapel lär han dock ha köpt en papperskostym som regnade bort i ett oväder.¹² Han reste söderut genom Österrike, Italien och Grekland och över till Egypten, Tunisien och Algeriet, för att återvända hem via Spanien, Frankrike, Storbritannien, Belgien, Nederländerna och Sverige. Han klädde och betedde sig som en vagabond och levde mycket anspråkslöst i olika romska läger.

När han kom hem till Finland igen fick han ett statsstipendium och följde några finska romska sällskap från och med våren 1897, bland annat upp till Uleåborg. Under den här färden fick han erfara hur illa behandlade romerna blev av bönder och gårdsägare. Han blev också själv tagen för en landstrykare och häktades flera gånger. Thesleff fick upp ögonen för sociala orättvisor och majoritetskulturens översitteri, blev besviken på sina landsmäns beteende och avbröt resan i juli:

Icke ens i drömmen hade jag kunnat vänta mig en sådan utgång af resan. Jag fruktade zigenarne, då jag begaf mig i väg. Men hvem hade kunnat tänka, att zigenarne alla på ett undantag när, voro på min sida; zigenarne voro mina vänner, finnarna voro mina fiender. Zigenarne behöfde jag ej frukta, de skulle följt mig fast till världens ända, men för finnarna måste jag oupphörligt taga mig iakt. Jag vet, att mängen läsare kommer att säga, att denna berättelse varit tendensiös, att zigenarnes karaktärsdrag öfveralt varit för fördelaktigt bedömda. Må vara, men detta gör ej anspråk på annat än en reseskildring, icke en beskrifning öfver zigenare, må vara denna skildring är ensidig hvad beträffar zigenarne, men jag har presenterat dem, såsom de tedde sig för mig på denna färd, må vara, de äro röfvere, men gent emot mig voro de det icke.¹³

Thesleff höll ett föredrag på Geografiska föreningen samma höst, där han tog parti för romerna. Nu visade han också upp ett rikt fotografiskt bildmaterial från sina resor – ett arkivmaterial som i dag förvaras på Kungliga biblioteket i Stockholm. Från och med nu betraktades Thesleff som expert på det romska, själv titulerade han sig ziganolog.¹⁴

12. Ibid., s. 180.

13. Arthur Thesleff, "Zigenarne", övertryck ur *Nya Pressen* 1898, <https://urn.fi/URN:NBN:fi-fd2010-0000317>.

14. Jfr tyskans *Die Tsiganologie (Zigeunerkunde, Zigeunerwissenschaft)*.

I augusti 1897 bar det av igen. Thesleff hade fått ett stipendium på tretusen mark av finska staten för fortsatta antropologiska studier och nu åkte han till Ryssland, Baltikum, Mellaneuropa och till de nordiska länderna. Thesleff togs ofta emot som något av en sensation; i Sverige och Danmark kunde man läsa om hans besök i dagstidningar,¹⁵ i Ungern blev han kallad till ärkehertig Joseph och i Bulgarien blev han hämtad av en av hovet utsänd vagn till en privataudiens hos furst Ferdinand. Lagerborg skriver:

Därpå blef han befalld till den furstliga taffeln; efter en middag i sällskap med Ferdinand och hans adjutant, en hofmarskalk och Bulgariens sändebud i Ryssland, fortsatte fursten att lyssna till hvad Thesleff berättade; det blef afton och det blef midnatt i kordialaste stämning vid glasens rand, innan fursten drog sig tillbaka. Thesleffs sätt att berätta var besynnerligt också det: fåordigt, lågmäldt, afbrutet, ja andtrutet, när han blef ifrig; men med en säregen spänning och ett mystiskt skimmer, som hade det varit spökhistorier. Fursten var emellertid stormförtjust [...]¹⁶

När Thesleff återvände hem i oktober 1898 kallades han i folkmun för ”Zigenarbaronen”.¹⁷

År 1901 gavs Thesleffs *Wörterbuch des Dialekts der finnländischen Zigeuner* ut. Nu hände igen någonting oväntat: i Viborg tillkännagavs en förlovning, nämligen mellan Arthur Thesleff och fröken Bertha Järnefelt (1873–1963). Lagerborg beskriver Bertha som ”en mångsidigt begåvad ung kvinna, som skrifvit rent hans zigenarlexikon – och till lynne och sångröst och utseende [...] af tattartyp”.¹⁸ Thesleff och Järnefelt gifte sig 1902, slog sig ner på släktgodset Liimatta och började driva ett jordbruk. ”Och hade han varit som andra, så skulle väl hans lefnadssaga, som ju börjat så lysande, lyktats med sagans sedvanliga:

---

15. Enligt Lagerborg ingick hans porträtt och biografi i *Svenska Aftonbladet* i juni 1898, och den danska tidningen *Politiken* publicerade en artikel med rubriken ”Taternes ven” i juli samma år. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 192.

16. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 193.

17. *Ibid.*, s. 194.

18. *Ibid.*

och så lefde de lyckliga allt till sin död. Men Arthur Thesleff var icke som andra – .”¹⁹

Och det var knappast Bertha Järnefelt heller.

VIA SVERIGE TILL ARGENTINA – EN FLYKT FRÅN OROLIGHETER OCH SORG

Jordbruket och ekonomin på Liimatta visade sig vara svåra att sköta. Arthur och Bertha Thesleff gav upp skötseln av gården och flyttade till Stockholm vårvintern 1904. Den äldste brodern Wilhelm tog över gården och löste ut sin yngre bror. Enligt Lagerborg bidrog även lokala oroligheter, bråk med de anställda och den stegrade finsk-ryska konflikten till flytten. Nu fanns det också en tredje familjemedlem: Arthurs och Berthas lille son Carl Fredrik, född 1903. Paret bosatte sig på Biblioteksgatan 11 i Stockholm och Arthur började ägna sig åt skandinaviska varianter av språket romani. Pengarna som han fått då han blivit utlöst ur arvegodset investerade han i ett hus med bostäder för uthyrning. Thesleff togs vänligt emot i den svenska huvudstaden och välkomnades i vetenskapliga kretsar. Han fick bland annat stå för huvudprogrammet på Skansens vårfest 1904, som blev en exotiserande iscensättning av ett romskt läger, med utklädda flickor som dansade och sjöng. Lagerborg beskriver iscensättningen på följande sätt:

Glada ungdomar [...] presterade äkta zigenardanser, åtskilliga konstnärer medverkade, äkta var också musiken, och vagnar och seldon och husgeråd och utsmyckning och emblem, allt enligt Thesleffs anvisning. Själff höll han mellan verserna föredrag i Fataburen.²⁰

Den framgångsrika starten i Sverige fick dock ett abrupt slut. Lille Carl Fredrik dog i Stockholm den 23 juli 1904. Det var eventuellt en bidragande orsak till att Arthur Thesleffs liv igen tog en ny vändning.

Det var vanligt att emigrera i början av 1900-talet. Kring 1904 fanns det en grupp ivriga finländare som ville grunda en fosterländsk koloni i Argentina. Man ville bort från de politiska oroligheterna och man

19. Ibid., s. 195.

20. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” II, s. 316.

föreställde sig att klimatet i Argentina skulle passa bra för nordbor. Thesleff, nu trettioåttio år gammal, blev ombedd att följa med för att utforska det område i Patagonien i södra Argentina som den argentinska regeringen erbjudit finländarna. Thesleff åtog sig uppdraget och sällskapet på fem personer, i vilket Thesleff var den enda finländaren medan de övriga var svenskar, åkte iväg. Förutom Thesleff deltog agronom C.J. Myrstén, P. Dusén, en ingenjör och botaniker som anslöt sig till sällskapet i Rio de Janeiro, och två personer från Buenos Aires, en kapten vid namn Högberg och en viss herr Arell som blivit ”förtrogen med språket och landet och förstod sig på jordbruk och landtmäteri”.²¹ Resan var både långsam och besvärlig. Man färdades till häst – med på färden fanns inte mindre än hundra mulor och hästar lastade med proviant och tält. I gruppen ingick även en kock och sju djurskötare. Den argentinska staten stod för alla resekostnader. Lagerborg berättar:

Ridten tog flera veckor i anspråk; Thesleff var i sitt esse: så hjälplös han än visade sig i allt som ankom på muskelkraft – hans följeslagare på svampexkursioner minnas huru hvar gårdesgård vållade honom bekymmer – var han likväl seg i strapatser. Från hästryggen damp han mer än de fleste, berättade han senare för Misioneskamrater; men han föll alltid mjukt som en säck och tog malören med ro. Det bekom ju ej Thesleff det minsta att människor skrattade på hans bekostnad; och huru han än förtretades, när något gick honom emot, torde en svordom aldrig komma öfver den milde mannens läppar.²²

Området i Patagonien visade sig vara för kallt för odlingsändamål. Nu vände man blicken norrut och beslöt att söka efter varmare trakter. Den optimala platsen hittades i Misiones, i nordöstra Argentinas långsmala arm mellan Paraguay och Brasilien – ett område med kuperad terräng, subtropisk urskog och bördiga dalar. Thesleff lyckades förhandla sig till 25 000 hektar för den tilltänkta finländska kolonin – mark som till största delen bestod av urskog. Man fick ett år på sig att grunda kolonin, sedan skulle kontraktet förfalla. Den 5 oktober

---

21. Ibid., s. 318.

22. Ibid., s. 318–319.

1905, en månad före hemkomsten till Stockholm, skriver Arthur till Bertha från Buenos Aires: "Det som nu förbereds och snart kommer att skapas är något så storartadt att jag icke alls kan börja skriva derom, det skulle bli för vidlyftigt."²³ Av allt att döma hade Thesleff en stark tro på projektet.

PROSPEKT ÖVER MISIONES

Thesleff var en noggrann utforskare. Hans *Prospekt öfver en tillärnad finsk-svensk koloni i territoriet Misiones af republiken Argentina* (1906) vittnar om att han utförde mycket omfattande kartläggningar av olika slag. Thesleff kartlade orsbefolkning och kolonier, terräng, natur och växtlighet, jordmån och odlingsmöjligheter, klimat, fauna och fraktmöjligheter. Därtill registrerade han prisnivå på mat, frakt, husbygge och djur (bland annat tjurar, mjölkkor, hästar, åsnor, höns, getter och får i området Misiones och dess huvudstad Posadas). Enligt Thesleff skulle odling av kassavarot och yerba mate löna sig bäst men även annat kunde odlas, till exempel tobak, majs, ris, sockerrör, sötpotatis, bomull, bananer, citrusfrukter, vindruvor, kaffe, dadlar, oliver och fikon. Thesleff skissade även upp hur mycket en jordlott skulle kosta per hektar, samt beräknade lönenivå och avbetalningsmöjligheter för lån. Därtill räknade han ut resekostnaderna för olika ångbåtslinjer mellan Finland och Argentina i första, andra och tredje klass, kostnader för att leva och bo i Misiones och behovet av startkapital. I slutet av prospektet ingick även kartor, samt en uppmaning att anmäla sig till den första gruppen av emigranter.

Prospektet vittnar om att Thesleff verkligen kunde leverera data då det gällde. En mer noggrann och omfattande analys av området och möjligheterna kan man knappast föreställa sig. När Thesleff återvände hade intresset för kolonin dessvärre svalnat. Storstrejken 1905, novembermanifestet och drömmen om självständighet hade öppnat upp för nya möjligheter i Finland. Lagerborg:

23. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 5/10 1905, Släkten Thesleffs/Theslöfs arkiv, SL SA III 4.

Thesleff hade bort resignera, trösta sig med den framgång han haft: ty helt visst var det igen ett rekord att ha rest och forskat i öfver ett år på en främmande stats bekostnad. Men ytterligt samvetsgrann som han var [...] fann han sig bunden att icke ge tappt; han skulle annars där nere anses ha varit humbug. Han hade ju kunnat och det med rätta skylla på vår politiska omhvälfning; men han var tillika själf så betagen af det förlovade land han sett, han längtade efter dess flora och fauna [...] Att icke tala om svampfloran: den frodades här utan like.²⁴

Thesleffs iver smittade faktiskt av sig på många andra. Grundförutsättningen för detta var enligt Lagerborg hans egen starka tro på projektet:

När Thesleff emellertid i maj 1906, endast 35 år gammal, styrde ned mot ett eget rike i spetsen för ett hundratal valda utvandrare, hade han uppnått toppen af sin soliga bana. Och dess vändpunkt tillika. Vanskligheter och vidrigheter skulle hopa sig i hans väg, slutningen bli ohjälplig, skuggorna tätna. Men en och annan lycklig revansch förvärfvade han likafullt; och ännu hade han kraft till några rekordprestationer, som lyste upp hans säregnaandel ända till slutet.²⁵

NEDERLAGET COLONIA FINLANDESA

Colonia Finlandesa, som grundades 1906 i provinsen Misiones i nordöstra Argentina, var tillsammans med socialistiska Sointula i Kanada (grundad 1901) de två största finländska kolonierna i början av 1900-talet.²⁶ Colonia Finlandesa hade en finsk nationell prägel. Den första skaran emigranter bestod av 112 personer – Bertha Thesleff var inte bland dem. Man åkte ner via Frankrike och Spanien och inhandlade bland annat vapen och tropikutrustning och åkte sedan, via Madeira och Teneriffa, över Atlanten. I breven till hustrun berättar Arthur om färden genom Europa och om båtresan. Han redogör för besvären med delad hytt och otillgängligt bagage (otillgängliga böcker). Man höll bland annat föredrag för varandra ombord för att

24. Lagerborg, "Arthur Thesleff" II, s. 322.

25. Ibid., s. 324.

26. Peltoniemi, "Finska utopisamhällen".

få tiden att gå. Medresenärerna beskrivs också. Redan under båtresan inträffar en stöld av pengar – tjuven häktas senare i Buenos Aires och hans fru och barn, nu utan försörjare, blir ett problem för de övriga. Med finns också opatriotiskt folk, som inte tar av sig mössan då ”Vårt land” sjungs. Arthur skriver: ”Nog kan jag redan se att det i kolonin kan bli det renaste helvete för mig i en framtid.”²⁷

Från Buenos Aires reste sällskapet norrut längs med floderna till Santa Ana i Misiones, dit man anlände i juli 1906. Där möttes emigranterna genast av svårigheter. Urskogen var oframkomlig. Man hade upprättat ett primitivt tältläger som tillfällig boningsort åt de nyanlända och erbjöd dem tungt röjningsarbete. De som hade velat komma i gång med en egen jordlott eller ett eget husbygge blev besvikna och frustrerade. Lägerlivet motsvarade inte förväntningarna. Det blev dessutom bråk om de framtida jordlotterna. Redan i augusti skriver Arthur att han skulle vilja lämna allt och återvända. Han uttrycker upprepade gånger vilken tur det var att Bertha inte följde med, han anser att hon aldrig skulle ha klarat av tältlivet i urskogen.

Kulturhistorikern och författaren Olavi Paavolainen beskriver Misionesemigranternas levnadsförhållanden i sin artikel ”Misionesin suomalaiset” i *Suomen Kuvalehti* 1937. Artikeln målar upp en fasansfull bild av läget: man fick gräva ut flera centimeter långa larver ur barnens huvuden medan insekterna åt upp boskapen. Jordmånen visade sig vara kargare än man trott, stenig och svår att bearbeta och bruka. Odlingsförsöken slog fel och kosten blev ensidig. Eftersom man inte kunde hålla sig med nötboskap saknade man smör och mjölk. Folk köpte mat på kredit. Nöjena var också få – att dricka sockerrörssprit och förlusta sig med infödda kvinnor utgjorde de finländska männens nöjesliv.²⁸

Arthur Thesleff rapporterar i sina brev till hustrun om idel bråk med den argentinska regeringen, ryska konsulatet och kolonisterna. Hans roll som *administrador* (administratör för kolonin) och senare som *conciliador* (juridiskt ansvarig) innebar ett evinnerligt spring mellan myndigheter. Pengarna höll på att ta slut. Allt var dock inte

27. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 8/7 1906, SLSA 1114.

28. Paavolainen, ”Misionesin suomalaiset”.

helt hopplöst; Thesleff hade fått några goda vänner i kolonin, som försvarade honom och förstod hans svåra ställning. Han skriver:

De säga samtliga att de stora sakerna sköter jag bra, men i små saker är jag opraktisk. Det är gunås sant. Hur mången gång har jag ej fått höra att till diplomat är jag skapad, men icke till att packa om mina egna koffertar, att bestämma om yxor eller spadar eller tyger. Men t.o.m. till det börjar jag småningom duga. Man gör ju alltid framsteg.²⁹

Många ur Thesleffs första emigrantgrupp återvände till hemlandet inom två månader, men det kom nya skaror an efter. I slutet av oktober 1906 är Arthur själv på väg över Atlanten mot Europa, där han hämtade hustrun och en ny grupp emigranter.

Arthur Thesleff var som sagt ingen praktiskt lagd person, fast han hade de bästa av intentioner, och han saknade helt intresse för ekonomi.³⁰ Som både organisatoriskt och juridiskt ansvarig för kolonin hamnade han i kläm mellan juridik, ekonomi, skulder, krav, klagomål, beskyllningar och bråk. Det fanns kolonister som bara försvann och lämnade alla skulder efter sig och Thesleff fick svara inför myndigheterna. Det var också hans uppgift att följa upp alla odlingar, instruera kolonisterna och rapportera veckovis till den argentinska regeringen. Lagerborg drar slutsatsen att Thesleff helt enkelt var ”jämmerlig som verkställande direktör”: ”Af gründer eller företagare fanns hos honom ej mera än hos dufvan av roffågel; och för att föra sin sak till seger hade han bort ha egenskaper som en conquistador.”³¹ Lagerborg beskriver Thesleff som ”en hybrid mellan vetenskapsman och diktare”,³² en beskrivning som snarast för tankarna till en introvert forskare och en drömmande romantiker.

Thesleff befann sig ofta i Buenos Aires i administrativa ärenden och för att göra uppköp. Man får ett intryck av att han undvek Misiones. I januari 1909 drog den argentinska regeringen in hans avlönade befattning – kolonin ansågs olönsam och för liten för att hålla sig med en sådan person. Thesleffs ekonomi hängde nu på de

29. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 17/9 1906, SLSA III4.

30. Detta framgår ur hans kommentar till karaktärstolkningen av Sten Frödin.

31. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” II, s. 324.

32. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” III, s. 108.

egna odlingarna. I ett flertal brev till hustrun, skrivna på olika hotell i Buenos Aires mellan januari 1909 och mars 1910, ger han uttryck för sina tankar på nya försörjningsmöjligheter. Han kunde tänka sig att fördjupa sig i det argentinska konsthantverket. En annan idé är att arbeta som kartograf. Ingen av hans idéer går ut på att fortsätta som jordbrukare i kolonin – Arthur Thesleff ville forska, han ville ha en intellektuell uppgift att fördjupa sig i.

I Buenos Aires för Arthur ett rätt rikt socialt liv, med mottagningar och middagar hos vänner, speciellt hos paret Flodin, i vars hem han också firar julen 1909 som parets enda gäst. Det är ett arrangemang han uppskattar: ”Nöjd kan jag dock vara öfver en sak, att ej behöfva fira denna kväll med skandinaver och finnar, till hvilkas fest jag är anmodad att komma”, påpekar han.³³ Även nyåret firar han hos Flodins. Hans hälsa börjar vackla litet – hjärtat har börjat ”klicka” – och han mår ofta illa, har diarré, feber eller ont i magen. Han dricker stora mängder kall mjölk mot hettan och försöker sig på att röka nikotinfria cigaretter. Mellan raderna förstår man att Bertha önskar att han ”sköter sig” – hans svar på det handlar om alkoholkonsumtion och nykterhet.

Också för Berthas del har han idéer för hur hon ska förtjäna sitt levebröd i framtiden. Han påpekar att hennes konstnärliga talanger kunde bringa inkomster hos tyska välbärgade familjer, ”hos hvilka allt göres hemma, dekorationer, handarbeten, t.o.m. äggmålningar”. Där- emot inte hos argentinska dito: ”[Karl] Flodin sade att argentinskan aldrig befattar sig med handarbeten. Hon ligger oklädd och sysslolös till kvällen, då hon klär sig i siden och briljanter och hon köper allt färdigt.”³⁴ Senare föreslår han att hustrun kunde måla och sälja tavlor till rika familjer. Eller starta en barnträdgård. Stundvis låter han både ivrig och hoppfull.

Argentina, argentinare och Buenos Aires har Thesleff dessvärre inget gott att säga om. Argentina, som han ofta kallar för ”detta förbannelsernas helvetiska land”, eller ”detta humbugens land”, tycker han att ”passar för sluskar och banditer”.³⁵ Buenos Aires kallar han

33. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 24/12 1909, SLSA III4.

34. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 15/2 1910, SLSA III4.

35. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 3/1 1910, SLSA III4.

”Världens uslaste stad”. De egna landsmännen i Misiones är inte bättre heller: ”Underklass-landsmän äro alla sig lika, ett uselt tarfligt sällskap, ett pack, en samling rackare och skurkar”.³⁶ I mars 1910 skriver han: ”Här står man nu maktlös bland banditer, ockrare och tjuftar som samtliga argentinare är [...]. Jag tror på ingenting och jag litar på ingen.”³⁷ Kort sagt har vistelsen i Argentina blivit en social, ekonomisk och yrkesmässig besvikelse – argentinarna är uppblåsta, finländarna i kolonin försupna och grälsjuka, pengarna håller på att ta slut och det finns inget arbete för honom att få. Också äktenskapet med Bertha verkar vara i gungning – i ett flertal brev hänvisar han till tidigare konflikter, eller uttrycker sig sorgset. I ett avskedsmeddelande, skrivet i Misiones i december 1909 innan han lämnar kolonin och reser till Buenos Aires, står det:

Älskade Bertha. Några rader extra till dig, som du bränner upp. Hjärnan full af tankar. Förlåt allt hvad jag felat. Och främst af allt: glöm icke mig. Om ej på annat vis, så försök inbilla dig att äfven goda drag funnits hos mig. Med dessa ord lämnar jag ikväll Misiones. Din egen Arthur.³⁸

Lägger man därtill den försvagade hälsan förstår man att Arthur Thesleffs tankar börjar dras till Europa. Han bestämmer sig för att återvända.

Att skaffa en båtbiljett blir nu den stora utmaningen. Thesleff tänker åka ensam och uppmanar hustrun att göra vad hon anser bäst med egendomen. Han överlåter allt ansvar åt henne, för både hushåll och djur. Han verkar inte medveten om vad han skjuter över på henne – breven uttrycker främst hans egen frustration. ”Djur och kräk må du handskas med huru du vill. [...] Hästar hatar jag, får du dem ej sålda, så låt skjuta dem. Jag kommer ALDRIG i mitt lif mer att rida på en häst.”³⁹

Den 5 mars 1910 fyller Arthur Thesleff 39 år och befinner sig som vanligt på ett hotell i Buenos Aires. Han skriver:

36. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 23/1 1910, SLSA III4.

37. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 5/3 1910, SLSA III4.

38. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 11/12 1909, SLSA III4.

39. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 19/2 1910, SLSA III4.

Jag har ej kunnat sofva en blund i natt i tanke på alla hämska minnen från Misiones. Men egendomligt aldrig en ond tanke mot dig. Du finns i mitt medvetande endast kärleksfull och sympatisk [...] Huru hämsk har icke Misionestiden varit, såväl för dig som mig. Mina nerver hafva aldrig varit starka, ej under då att de i Misiones brusto. O! Om vi båda aldrig mera behöfde komma till Misiones, utan få bo i stillhet långt borta ifrån alla eländiga landsmäns intrigspel, lögner och rackerier. [...] Jag har fallit offer för argentinskt intrigspel, för korruptionen och ruttenheten i detta land och för landsmäns tarfliga uselhet. Skulle blott en svag ljusglimt på hoppets horisont finnas eller snart dyka upp, då vore jag till sinnet en annan människa än i detta ögonblick då jag fyller 39 år och sitter här i mina dystra tankar, i min ensliga ensamhet. Där har du nattens och dagens tankar nedskrifna i korthet – födelsedagstankar år 1910. Din egen Arthur.⁴⁰

I slutet av mars 1910 lämnade Thesleff Argentina för att åka tillbaka till Europa. Hustrun stannade kvar. En reporter som kallar sig Cuistre skriver den 29 april 1910 i *Hufvudstadsbladet* om ett möte med Thesleff i Helsingfors:

Bland de resande i går fäste jag mig likväl vid en grubblande uppsyn, en man med underliga, frånvarande ögon i det brunstekta ansiktet. Det är ju Arthur Thesleff!
Jag skyndar till: "Bär det i väg igen?"
"Ja", svarar han litet trött, "men icke längre än till Stockholm."
"Men herr Thesleff har ju inte varit hemma en vecka engång?"
"Hemma", säger han dröjande, "hvad vill ni jag skall mena med 'hemma'. Mina tillhörigheter, mina böcker och samlingar är i Stockholm, min familj i Argentina, mitt arbete f.n. i England. Och det är främst för detta arbetes skull jag nu rest till Europa."⁴¹

Arbetet i England gällde Thesleffs bidrag till en bibliografi över "zigenarlitteratur" som det internationella samfundet The Gypsy Lore Society skulle ge ut. Thesleff skulle komplettera bibliografien med sin egen boksamling. Officiellt var detta orsaken till återkomsten.

40. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 5/3 1910, SLSA 1114.

41. Sign. Cuistre, "Farande folk", *Hufvudstadsbladet* 29/4 1910.

ÄKTENSKAPSPROBLEM

”Argentina eller Buenos Aires tror jag ej mera på. Hela Argentina är för mig rent af förhatligt. Misiones landsmän det värsta i världen utom de få undantagen”, skriver Arthur Thesleff från Liimatta, Viborg, den 1 maj 1910.⁴² I mitten av maj är han igen i Stockholm. Trots att ekonomin i övrigt är skral (hyreshuset han tidigare investerat i genererar nu endast kostnader) skickar han lite pengar till Bertha för att hon ska kunna lämna Misiones. Han uppmanar henne igen att sälja egendom, både djur och lösöre. Det märkliga är, att Arthur ständigt uppmanar Bertha att lämna Misiones, men han uppmanar henne aldrig att komma till honom. Antingen är det underförstått, eller så skyggar han för tanken.

Bertha hör inte av sig. ”Älskade Bertha, hvarför skrifer du ingenting?”, undrar maken den 19 maj 1910. Han berättar att han känner sig orolig, att han inte kan sova.⁴³ Något som skulle hållas hemligt har dessutom läckt – vad det handlar om framgår inte ur breven. När Bertha äntligen hör av sig kommer det fram – via hans svarsbrev – att hon avkrävt honom ett skriftligt löfte, som han inte gått med på. Det hela slutar med ett kyligt maskinskrivet brev, utan hälsningsfras och odaterat, med titeln ”Förklaring som af skäl som nedan framgå låtit vänta på sig” och undertecknat ”Arthur Thesleff” i motsats till det sedvanliga ”din Arthur”. I stort sett handlar ”förklaringen” om det orimliga löftet han förväntades avge och som kränkte honom. Han hänvisar till pengar som uteblivit som han hade räknat med att få, om huset som inte kunnat säljas och om olika lån som nekats honom, om att hon lämnat Misiones utan att meddela vart hon åkt, att hon inte uppgivit en adress men ändå telegraferat efter pengar, att summan hon ber om är orimligt hög och så vidare. Tonen är förargad, bitter och sårad. Nu blir det också en paus på nästan ett år i makarnas korrespondens.⁴⁴

42. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 1/5 1910, SLSA III4.

43. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 19/5 1910, SLSA III4.

44. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 1910 (odaterat), SLSA III4.

Att det blir en paus i korrespondensen beror på att Bertha anländer till Europa. Ur arkivmaterialet framgår inte var eller när makarna träffas. I det brev som Arthur skriver till henne den 20 september 1911 från hotell Windsor i Berlin har det frostiga tonfallet i alla fall slagit om i kärleksfullt tilltal. Han inleder med "Älskade Bertha!". Han är på bilsemester tillsammans med sin äldre bror Fredrik, samt kusinerna Viktor och Axel. Resenärerna nås under resan av nyheten att brodern Wilhelm på Liimatta fått ett krampanfall.⁴⁵

Det kommer två brev från Bertha, som når Arthur i Hamburg. På dem svarar han sorgset hemma i Stockholm den 4 november 1911:

Då man ingenting har att skriva, så skrifer man ingenting. Detta såsom svar på ditt ena bref. Och är sinnet fullt med dystra tankar så vill man ej alls skriva. Tankar ha rullat och irrat; sömnlösa nätter ha funnits och fortfara att finnas. Du skall icke bekymra dig om mig!! Haf framgång i allt som du kan. Glöm icke mig. Ett människolif är kort och kan icke göras om. Jag upprepar en gång till glöm icke gossens far, d.v.s. mig. Du besökte aldrig grafven. Nio gånger var jag där och såg på rosorna. De skola äfven framledes frodas.⁴⁶

Brevet ger intryck av ett avsked. Bertha befinner sig den 13 november 1911 i Hamburg, varifrån hon telegraferar. På hennes telegram svarar han att svårigheterna hopar sig och att det inte finns något positivt att berätta. Han nämner också någonting om en hemlighet – "underliga saker och åter underliga saker. Du VET hvad jag syftar på! Huru är det därmed?"⁴⁷ Vad det rör sig om sägs aldrig rent ut men mellan raderna anar man att rykten och obehagliga misstankar sipprat in i äktenskapet.

Den 21 november skickar Arthur ännu ett kort brev till Bertha. Han har skrivit ett längre men kastat det i elden. "Så mycket kan jag säga att nu är allt stopp." Och ett långt stopp blir det – åtta år av tystnad.⁴⁸

---

45. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 20/9 1911, SLSA III4.

46. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 4/11 1911, SLSA III4.

47. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 13/11 1911, SLSA III4.

48. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 21/11 1911, SLSA III4.

Bertha återvände ensam till Argentina. I en intervju för *Hufvudstadsbladet*, inför sin 80-årsdag 1953, berättar hon: ”Det var dock hans mening att resa ned igen och jag som hade följt med till Europa för i förväg 1911. Han skulle komma efter så snart han var färdig med sitt arbete som han höll på med. Men han kom aldrig.”⁴⁹ I Argentina försörjde hon sig som lärarinna i slöjd och senare som bokbinderska och som massör hos argentinska överklassfamiljer.

UNGKARLSLIV I STOCKHOLMS UNDRE VÄRLD

Enligt Lagerborg var åren 1910–1918 både levnadsglada och verk-samma för Arthur Thesleff. Han snappade upp att den kriminella slangen i den svenska huvudstaden innehöll romska ord och uttryck och fördjupade sig nu i den undre världens språkbruk. På samma sätt som han i tiderna vistades bland romerna umgicks han nu med allehanda ljusskygga existenser i Stockholms undre värld och lekte oförstående för att få slangen förklarad för sig. Resultatet blev en ordbok med titeln *Stockholms förbrytarspråk och lägre slang 1910–1912* som utkom 1912. Thesleff blev känd för sin ovanliga gästfrihet och hans ”ungkarlshem” på Brunnsgränd 5 blev en samlingsplats för konst- och vetenskapsintresserade. Lagerborg:

Hans sista hem [...] var ett mellanting af antikvitetsbod och naturalie-kabinett. [Där fanns] hudar och horn af de mest gåtfulla djur [...] tänder och klor af en puma och andra exotiska fyrfota kräk; och fåglar, små som fjärilar, och fjärilar stora som fåglar; och ormskinn af alla slag, också en skallerorms skallra. Och vidare i brokigt virrvarr en mosaik från Bysans, en helgonbild från medeltiden, orientaliskt bazargods, relikier från pyramiderna, Phallos-sigill, pompejanska kurios, illuminerade manuskript, kopparstick, autografer, sällsynta första upplagor och bedårande keramik; mineralier, en meteorsten, ett urval fossila kräftdjur och ett fossil, som var gåtornas gåta och som utgafs för – mammutexkrement.⁵⁰

49. Intervju med Bertha af Forselles f. Järnefelt, *Hufvudstadsbladet* 18/6 1953. Bertha gifte om sig med överstelöjtnanten Gabriel af Forselles efter Arthur Thesleffs död och flyttade tillbaka till Finland.

50. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” I, s. 180.

Thesleff själv, kort, rund och ofta klädd i sin stora päls, beskrivs också som en sevärdhet:

Det hände, i parentes sagdt, att resande landsmän tvekade att i följe med Thesleff – utstyrd i ärfvda kläder, som hängde som på en kråkskrämma – gå in på en förnäm restaurant. Men hofmästarens vördsamma bugningar och vänliga blickar och hälsningar från gäster, som kände habituén, gjorde en generad för egen del i stället för å hans vägnar.⁵¹

Bland adelsmän och borgare var Thesleff ett original, bland förbrytare och busar var han en underlig herre, en ”utblottad, något förkommen sälle, som trufdes i likars sällskap, för öfrigt en menlös och vänlig själ”.⁵²

Boken om förbrytarlangan skadade aningen Thesleffs rykte, fast den sålde bra i bokhandeln. Den kan till och med ha haft en inverkan då Thesleff fick avslag när han ansökte om svenskt medborgarskap 1915. De svenska myndigheterna var säkert också extra försiktiga i krigstider. Lagerborg skriver:

Sitt intresse för dessa typer bland samhällets drägg skulle Thesleff till sist få umgälla. När han efter världskrigets utbrott sökte bli svensk medborgare, mest för att minska passtrasslen, vägrades detta honom vårvintern 1915.⁵³

Detta skapade rubriker i pressen. ”Internationellt berömd vetenskapsman och stor donator till svenska staten icke ansedd värdig att blifva svensk medborgare” lydde en svensk tidningsrubrik – enligt Lagerborg hittades urklippet bland Arthur Thesleffs efterlämnade papper. Donationen i fråga var den stora samling av böcker, gravyrer och hundratals fotografier med anknytning till romsk kultur som Thesleff donerat till Kungliga biblioteket 1914, samt den etnografiska föremålssamling han donerat till Nordiska museet samma år. ”Thesleff tog calamiteten

---

51. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” III, s. 91.

52. *Ibid.*, s. 92.

53. *Ibid.*, s. 93.

till det yttre med ro; men han kände sig utstött och påtrampad och tänkte på att flytta från Stockholm” skriver Lagerborg.⁵⁴

Thesleff verkade som president för The Gypsy Lore Society 1911–1913.⁵⁵ Den här uppgiften brann han för med hela sitt hjärta. Thesleff hade uppenbart visioner för romerna ur ett globalt perspektiv; han ville att Gypsy Lore Society skulle bli ett världsomfattande institut för historisk, lingvistisk, etnografisk, folkloristisk och social data om romer i alla världens länder. Av ekonomiska orsaker förverkligades planerna aldrig.

Thesleffs förhållningssätt till romerna är problematiskt för en läsare idag och de rasistiska undertonerna sticker en i ögat, trots att förhållningssättet är typiskt för sin tid. Dels tog han parti för romerna och reagerade på sociala orättvisor, dels betraktade han dem som ”naturbarn” som skulle ”civiliseras”. I *Dagens Nyheter* den 8 november 1917 citeras Thesleff: ”Arbetet med zigenarna måste i främsta rummet bli ett räddningsarbete för dessa människor, hvilka ofta äro som omyndiga och förvildade barn.” Och vidare: ”Men sådana missförhållanden, som zigenarna förorsaka, kunna icke lämnas obeaktade i ett ordnad samhäll; det är statens plikt att träda emellan.”⁵⁶ Thesleff föreslår inrättande av barnhem, arbetsanstalter och särskilda skolor med fokus på hantverk som några tänkbara åtgärder, liksom införandet av mantalsskrivning och borgerliga äktenskap.

I sin artikel ”Arthur Thesleffs efterlämnade zigenarmaterial på Kungl. Biblioteket” skriver Ingvar Svanberg:

För en sentida läsare kan ibland Thesleffs kategoriska beskrivningar av zigenare tyckas stötande och ha rasistiska undertoner. Men det här är en anakronistisk felbedömning. Trots att han härstammade från ett högborgerligt skikt, adelsman av gammal Viborgssläkt, var han ovanligt fördomsfri och umgicks med lågstatusgrupper och peripatetiska grupper av olika slag i norra och östra Europa.⁵⁷

---

54. Ibid., s. 94.

55. Sällskapet grundades 1888 i Storbritannien och existerar fortfarande. På sällskapets hemsida står det: ”The Gypsy Lore Society is an international association of persons interested in Gypsy and Traveler Studies”. The Gypsy Lore Society, <https://www.gypsyloresociety.org/> (hämtad 20/1 2022).

56. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” III, s. 83. Lagerborg återger citatet ur *Dagens Nyheter*.

57. Svanberg, ”Arthur Thesleffs efterlämnade zigenarmaterial på Kungl. Biblioteket”.

Att Thesleff var fördomsfri och ”umgicks med lågstatusgrupper” är kanske inte helt korrekt – han betraktade dessa som forskningsobjekt och umgicks med dem för att studera dem och göra anteckningar om dem. Man kan säga att han wallraffade – han gav sig ut för att vara en av dem han studerade, men hade en dold agenda. Det var aldrig ett umgänge på lika villkor, och det var kanske också orsaken till hans så kallade fördomsfrihet. Lagerborg: ”Amatör-bohème som han var, betraktade Thesleff bohèmen utan onda ögon, med vetenskapsmannens vana att registrera framom värdera, med naturforskarens intresse för varieteter och sällsyntheter.”⁵⁸

SKULDERNA HOPAS

År 1912 avled bror Wilhelm och Liimatta såldes. Arthurs sista bror i livet, Fredrik, dog därpå följande år. Det innebar att det i Viborg inte längre fanns någon plats för Arthur Thesleff att återvända till, och lösöret från Liimatta fanns utspritt på flera olika ställen. Arthur Thesleff var vid det här laget hårt skuldsatt. Hela hans egendom var pantsatt – två kusiner hade tidigare lånat honom pengar och ville nu försäkra sig om att få tillbaka det han var skyldig – varför han inte kunde sälja något av bohaget i Stockholm. En grupp på fem släktingar, inklusive de två skuldindrivande kusinerna, insåg att Arthur Thesleff behövde ekonomisk hjälp. De erbjöd sig att bidra med ett gemensamt understöd om Thesleff i sin tur åtog sig att skriva en släkthistorik. Understödet visade sig dock vara så litet att det inte gick att leva på, och det dröjde länge innan det alls utbetalades. Situationen var förnedrande för Arthur Thesleff som ville vara oberoende av slakten. Under åren 1914–1918 var han inte enbart pank, hans hälsa sattes samtidigt allvarligt på prov.

Den 18 juni 1919 satte sig Arthur ner för att skriva till Bertha på hennes fyrtiosjätte födelsedag. Det hade gått åtta år sedan han senast

---

Den peripatetiska skolan grundades av Aristoteles 335 f.Kr. Enligt Nationalencyklopedin betyder peripatetisk ”benägen att gå omkring”. ”Peripatetiska skolan”, Nationalencyklopedin, <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/peripatetiska-skolan> (hämtad 21/9 2021). I detta sammanhang torde ordet syfta på resandefolk och andra icke fast bosatta grupper.

58. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” III, s. 92.

skrev till henne. Arthur berättar att Wilhelm är död, Fredrik är död, Liimatta är sålt. I Viborg erbjöds han usel logi hos sina kusiner. Tre gånger har han hållit på att dö – en gång var det hjärtat, en annan gång en bilkrock och en tredje gång en hjärnblödning. Men han har arbetat flitigt med förbrytarspråket och svamparna. Framgången med svampforskningen har gjort honom glad och han har ett korrektur i tryck.⁵⁹ Men han behöver en stabil inkomst. Han undrar om det kunde finnas något arbete för honom i Buenos Aires.

Det här brevet blev upptakten till en sista brevväxling mellan makarna på varsin sida om Atlanten. I november skriver Arthur att staden Viborg blivit vidrig, liksom släkten. Han känner sig förödmjukad och ringaktad. Han skulle önska sig ett stillsamt, stabilt arbete, till exempel på ett arkiv. Han har både ekonomiska skulder och en tärande tacksamhetsskuld till släkten. Man lägger också märke till en allt mer idealiserad självbild. Han låter retlig och föraktfull. I februari 1920 skriver han från Viborg:

[...] åter här i detta helvetiska hål, bättre kan jag ej kalla det. Staden är nog bra, men släkten fruktansvärd. Hvad som är värst för mig är att jag måste bo hos Alice och tillsammans med henne. Det är något alldeles förskräckligt, värre än du kan ana. Kunde du blott ana huru jag längtar bort härifrån, bort från släkten, bort från dessa eländiga socialistiska förhållanden till andra förhållanden, till andra människor. Denna miljö här och hela den andliga atmosfären hos släkten är för mig motbjudande, den är vämjelig, jag passar ej i den. Mina själsaristokratiska åsikter ha allt mer blifvit fasta. Jag anser mig själf stå så oändligt mycket högre med min ideella syn på tingen än dessa kälkborgerliga, egoistiska penningdyrkare utan ett spår af intressen sådana som kunde sammanfalla med mina.⁶⁰

Arthur anser dessutom att all sinnesrörelse som släkten gett honom anledning till, också orsakat hans slaganfall. Hans arbetslust är det däremot inget fel på – han berättar att han suttit 26 timmar i ett sträck och skrivit. Lagerborg skriver:

59. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 18/6 1919, SLSA III.4. Thesleffs verk *Studier öfver basidsvampfloran i sydöstra Finland med hänsyn till dess sammansättning, fysiognomi, fenologi och ekologi* gick i tryck 1920.

60. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 22/2 1920, SLSA III.4.

Allt gällde Thesleffs samlarevurm, allt – utom pengar. [...] Han drefs att forska såsom sländan tvingas mot ljuset: han var helt enkelt besatt [...] Utan tanke på hälsan och morgondagen, afbröt han icke för natten och tröttheten – han virade våta omslag om hufvudet och värmde öfver gasen det kallnade kaffet. Längre fram i lifvet följde han ständigt samma regim, om än med kaffet i termosflaska och gärna med vin eller spritdrycker som tillskottsbränsle till maskineriet.⁶¹

SISTA UPPTAKTEN

Den 5 mars 1920 är det Arthur Thesleffs fyrtionionde födelsedag och han skriver igen till Bertha från Viborg. Han har haft besök hela dagen men nu har alla gäster gått och han känner sig vemodig:

Jag är vemodigt stämd och har en märkvärdig oro inom mig. Jag tycker allting är så hämskt. Jag ser knappt någon ljusning mera i det hela, allt är mörkt. Jag längtar bort härifrån, bort från hela denna miljö, som alls icke passar för mig, som är vedervärdig. Men här tycks jag nu vara fastkittad och klafbunden, utan möjlighet att komma ifrån detta allt. Utan pengar kan man nog ej göra någonting. [...] Nita har ju som pant allt hvad jag äger och har och han ger gunäs inte ett penni åt mig. Fortfarande är det oklart med det underhåll som släkten för 9 månader sedan lofvade mig. Därpå blir troligen aldrig någonting. Jag tror numera att dessa värda släktingar hoppas att genom att pina mig på detta sätt, att jag snart dör. [...] Jag önskar dig på min födelsedag allt godt. Mig skall du ej glömma, det är ju onödigt att nämna, det vet jag i hvarje fall, att du icke kan glömma mig. Nu slutar jag och går till sängs för att igen genomleva en sömnlös natt. Godnatt. Arthur.⁶²

Trots att Arthur i sitt födelsedagsbrev verkade vara övertygad om att Bertha inte glömt honom drabbades han av osäkerhet i ett senare brev. Hon hade visserligen låtit kärleksfull och varm men tänk om hon ändå inte var där när han kom? Biljetten till Argentina var dyr och vägen lång – det kändes uppenbart som ett riskfyllt projekt att åka.⁶³

61. Lagerborg, "Arthur Thesleff" I, s. 185.

62. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 5/3 1920, SLSA III4.

63. Oron uttrycks i ett brev från Arthur Thesleff till Bertha Thesleff daterat 13/4 1920, SLSA III4.

Det som är lite anmärkningsvärt är att alla dessa planer på att åka iväg – liksom den återupptagna korrespondensen med hustrun – hölls hemliga för alla utom Lila och Otto Lagus, viborgska släktingar till hustrun. Thesleff ville absolut inte att någon skulle få veta att makarna var i kontakt med varandra. Han bad Bertha att inte skriva till Viborg, då någon kunde känna igen handstilen. Den 14 juni är han åter på väg till Stockholm tack vare ekonomisk hjälp av Lila och Otto Lagus, som verkar vara hans enda vänner i Finland. I Stockholm undersökte en viss doktor L. Reuter hans hälsa och hans hjärta konstaterades vara svagt: ”Hjärtfel hos alla mina bröder förde dem i grafven, likaså min far” skriver han till hustrun.⁶⁴

I Stockholm startas en insamling för att Thesleff ska kunna åka till Argentina. Thesleff själv tänker på alla saker i Viborg som kunde säljas – några pälsar, Liimattas mahognymöbel, skänken, salsspeglarna, kortborden. Men växelkursen är usel och det är svårt att sälja, i synnerhet om man själv befinner sig barskrpad i Stockholm. Sakerna i Viborg bekymrar honom i hög grad, ”de massor av saker som finns kringspridda på fyra olika ställen”.⁶⁵

I slutet av oktober skriver han att han hungrar och fryser och går klädd i trasor. Han skriver också att ifall någonting hemskt skulle inträffa, om han till exempel skulle få ett slaganfall, så är detta att betrakta som ett mord – ett mord som hans släktingar är skyldiga till och i synnerhet de två skuldindrivande kusinerna. Överlag tänker han mycket på döden, och på vad som ska ske om han dör i Buenos Aires. I så fall vill han att hans aska ska föras till Ristimäki gravgård i Viborg.

Den 18 november har Arthur Thesleff en plats reserverad på ångbåten Annie Johnson. Ångbåten ska avgå från Stockholm strax före jul. Den 4 december 1920 skriver han ett sista brev till Bertha. ”Spara detta bref för eftervärlden” står det skrivet överst på sidan:

Det är så underbart, så enastående underbart allting. Allt hvad heder och ära, löften och försäkringar, juridiskt bindande dokument och lögner och halvesanningar betyda ingenting. Allt skall grusas enligt bolschevistisk metod. Så handla två kusiner. Kan man förstå detta. Icke jag. [...] Jag passar ej för denna tillvaro. Jag hör ej hit. Längtar

64. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 11/9 1920, SLSA III4.

65. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 30/9 1920, SLSA III4.

bort hinsides. Jag förstår ej människorna. De förstå icke mig. – Ingen. Med den erfarenhet jag har kan jag gilla Nietzsches ord, att jordskorpan lider af en sjukdom: Människan. Det är så säkert sannt. Hvad är människan, den vandrande, på jordskorpan krälände, den handlande, den utan ideal, den Mammondyrkande egoistiska materialisten. Ingenting annat. Jag längtar bort till den andra sidan. Den stunden kanske kommer, då jag fattat mitt beslut, det definitiva. Alla förberedelser äro klara. Tre sätt samtidigt. Och vid det ögonblicket anklagar jag miljonärkusinerna för mord. Inför den store. Inför Gud. [...]

En enda längtan har jag numera. Den att återse dig. Att ännu en gång få omfamna dig, ty du förstod mig tidsals och du uppskattade mig tidsals. Jag är densamma som fordom, med fel och brister. De kunna ej utrotas, de ligga i blodet. Men min syn på lifvet, på människor, på allt har undergått en total förändring. Jag har varit så nära döden, jag har haft förkänning af den. – Några sekunder. – Ljufligt. – [...]

Min längtans mål är att komma ifrån hela denna ruttna gamla världen, Europa. Bort från allt. Där min själ ännu kunde finna lugn och frid. Där jag ännu i detta lif kunde få känna en hjälpande hand, få höra ett tröstens ord, veta att jag har en närstående vid min sida, som ej sviker mig, utan hjälper i nödens stund. Dit – till dig längtar jag.

Frisk är jag (utom det vänstra knäet, som ibland klickar). Tankearbete kan jag ännu årtionden enligt läkarens utsago. Mitt hjärta är absolut friskt. Och det är ju huvudsaken. Blott jag kunde slita mig lös från de gripklor som hålla mig fast. De förstöra allt. [...]

Jag tror fullt och fast på att jag kommer till Buenos Aires. Till Dig. [...] Jag längtar till sol och värme, till kärleksfullt bemötande, till mat såsom Buenos Aires krabbor och eldigt vin från Mendoza. Då, under en palm kan jag tänka tankar. Och skrifva. Och däraf pengar. [...] Jag vill slutföra det som ännu återstår. Det finns mycket som ej bör gå i grafven med mig. Oersättliga saker i zigenarforskning, som aldrig kunna göras om, då alla mina sagesmän för länge sedan ligga i svarta jorden, och de framväxande generationerna ingenting veta af fäders och förfäders vidskepelse. Just i den frågan har jag vidlyftiga anteckningar. [...]

Jag vill ej skriva mera. Det är så ledsamt alltsammans. Det är hjärteskärande. Någon sömn finnes alls icke mera för mig, inte ens med morfin. De äro så fruktansvärdt hämska de två kusinerna, blodsugare och slutligen mördare. Just det äro de. Och härmed slutar jag. Kunde jag hälst be till någon gud om hjälp. Men var fins den guden. Han hjälper kusinerna men aldrig mig.

Biljett är reserverad på Annie Johnsson. Få nu se huru allt skall sluta. Mycket hopp har jag ej och krafterna svika. Själskrafterna. Farväl nu för denna gång. Om du blott visste huru svårt allting är för mig.⁶⁶

Brevet undertecknades inte. Trots att Arthur Thesleff skriver att han fullt och fast tror på att han ska åka till Buenos Aires ger brevet ett intryck av febriga drömmar, yrande, förtvivlan, ensamhet och döds-längtan. Det verkar som om han anade att resan inte blir av.

I januari samma år som detta brev skrevs, hade Thesleff uttalat sig om sitt äktenskap ”med en slarvig konstnärssjäl” i följande ordalag:

Hennes hattar, kappor, noter m.m. ströddes omkring var som hälst. Det kunde plåga mig och ständigt förarga mig. Ty jag är den utpräglade pedanten. Jag arbetade intensivt, men blev ständigt störd av sången och målningen, av uppsluppet skratt från angränsande rum. Det äktenskapet gick åtskiljs. Vi passade absolut ej för varandra, – hon med konstnärstemperament, – jag med mitt pedantiska arbete.⁶⁷

Trots att Thesleff konstaterat att de absolut inte passade för varandra planerade han alltså att återvända till hustrun i Argentina. Paret skilde sig aldrig officiellt. Både den förskönade bilden av en kärleksfull hustru och ett paradisiskt Argentina – som han tidigare avskydde – skvallrar om att både verklighetsflykt och önsketänkande präglade hans sista tid.

Den 17 december skriver doktor L. Reuter till Bertha Thesleff om det som skedde efter detta sista brev. Arthur Thesleff drabbades av hjärtslag med den påföljden att ena armen förlamades. Han hade fått morfin kvällen innan av doktor Reuter men morfinet hade slutat

---

66. Arthur Thesleff till Bertha Thesleff, 4/12 1920, SLSA III4.

67. Thesleffs kommentar till karaktäristolkningen som Sten Frödin gjorde i januari 1920. Kommentaren är daterad 22/1 1920, SLSA III4.

verka 22-tiden på kvällen. I närvaro av tjänsteflickan Margit – som inte förstod vad som skedde – tömde Thesleff en flaska cyankalium och avled. Enligt doktor Reuter hade han ”varit en skugga av sitt gamla jag” allt sedan hjärnblödningen 1918. ”Nog var det den bästa lösningen för den stackars vingskjutna Arthur” avslutar han.⁶⁸

Enligt Lagerborg närvarade ett tjugotal personer vid Thesleffs begravning – doktor Reuter höll ett tal. Bertha Thesleff hade skickat ett telegram. Urnan avhämtades av ”två finländska vänner på årets sista dag och bäddades ned i hans lille sons graf utan jordfästningsceremonier”.⁶⁹ Det ligger nära till hands att tänka att det var paret Lagus som avhämtade urnan. Thesleffs önskan om att begravas i Ristimäki hör sammades med andra ord inte.

Arthur Thesleffs liv präglades av många motgångar: det enda barnets död, det tärande och otacksamma ledarskapet i den hopplösa kolonin, besvikelsen på och föraktet för argentinarna och landsmännen, det problemfyllda äktenskapet, den sviktande hälsan, det tilltagande psykiska illamåendet och den växande bitterheten, det nekade svenska medborgarskapet, arbetslösheten, känslan av förödmjukelse inför släkten, missbruket, den katastrofala ekonomin och de växande skulderna. Det är nästan så man undrar vad som höll honom vid liv.

Jag tror det var passionen – passionen för språk, lingvistik och berättelser. Passionen för naturen och dess fascinerande artrikedom, sällsynta exemplar och kuriosa. Passionen för antropologi, musik, litteratur och kultur. Passionen för att upptäcka, för att forska, tyda, och tolka, se samband och kartlägga. Allt detta, som låg i Arthur Thesleffs natur, tills motgångarna blev för många och livsvillkoren för svåra.

Den argentinske antropologen, journalisten och kolumnisten Enrique Tessieri, som besökt Colonia Finlandesa 1977 respektive 1998, har i en artikel med rubriken ”A letter to Arthur Thesleff: Colonia Finlandesa’s founder” från 2007 föreställt sig hur landskapet måste ha tett sig för den nyanlände finländaren. I sitt ”brev” lyfter han bland annat fram att den urskog som 1905 mötte Thesleff nu hundra år senare avverkats till 60 procent. Extremt fattiga förhållanden präglar det som finns kvar av kolonin, och det enda ”finska” som kvarstår är namnet.

68. L. Reuter till Bertha Thesleff, 17/12 1920, SLSA III4.

69. Lagerborg, ”Arthur Thesleff” III, s. 110.

”Om du hade möjlighet att blicka hundra år fram i tiden, skulle du vara besviken över den övergivenhet och ödslighet som breder ut sig framför dina ögon”, skriver Tessieri. Han avslutar med orden: ”Med kännedom om din brist på rädsla inför det okända, mötte du döden som ännu en fantastisk resa – eller var det en plats där din oroliga själ äntligen fann ro?”⁷⁰

Kanske döden faktiskt var Arthur Thesleffs sista upptäcktsresa.

---

70. Tessieri, "A letter to Colonia Finlandesa's founder". "If you had the opportunity to peek 100 years in the future, you'd be disappointed by the abandonment and desolation your eyes would reveal"; "Knowing your lack of fear of the unknown, did you face death as another great journey – or was it a place where your restless soul finally found peace?". Översättning till svenska: N.L.